

Hegedűs Rita

A konjunktívusz fordítási lehetőségei - német és magyar szépirodalmi példák alapján

0.0 Lépten-nyomon tapasztalhatjuk, hogy különálló mondatok fordítása nem okoz különösebb nehézséget. Hangsúlyozottan ez a helyzet nyelvtanítás során a nyelvtani példamondatoknál, ahol a szavak és a grammatikai szabályok ismerete elegendő a helyes megoldáshoz.

Gyökeresen megváltozik azonban a helyzet, ha összefüggő szöveget kell idegen nyelvre átültetni, s beláthatatlanul nehézé válik, ha irodalmi szövegről van szó. Mi ennek az oka? Már a legegyszerűbb szövegnél is beleütközünk a **polifunkcionalitás** és a **szinonímia** problematikájába. Hogy mi a szinonímia, léteznek-e egyáltalán tökéletes szinonímia, ez a bonyolult téma e dolgozatnak nem tárgya. A másik kényes kérdés, a polifunkcionalitás egy részjelenségét, a nyelvtani polifunkcionalitás egy esetét venném közelebbről szemügyre.

0.1. Megint csak hivatkozhatunk arra, hogy a grammatikai jelenségek, szabályok elsajátítása és használata idegen nyelven nem okoz különösebb nehézséget, hisz jó darabig egy az egyben való megfelelésben gondolkodunk. Csak a nyelvtudás egy magasabb fokán szembesülünk először a problémával: ugyanaz a nyelvtani jelenség több különböző funkciót is betölthet. Hogy mikor melyiket? A hagyományos nyelvoktatásban ez a kérdés így fel sem merül, erre először a **funkcionális nyelvoktatás** irányította rá a figyelmet. A tradicionális módszerrel az idegen nyelvet igazán jól elsajátító diák is csak később, rengeteg energia bevetésével juthatott el arra a szintre, amikor fordításai láttán a külső szemlélő a „fordítói véna”, „nyelvérzék” varázsszavakat kezdi emlegetni. Természetesen itt is hallatlan előnyt élveznek a kétnyelvű fordítók - de, mint tudjuk, kevesen vannak ilyenek. Ezek szerint mások eleve ki vannak zárva ebből a paradicsomból? Meggyőződésem szerint **egy nyelv idegen nyelvként való tanítása**, s ezen belül a **funkcionális szemlélet** hozta azokat az eredményeket, amelyek segítségével legalább körvonalaiiban szabályokba lehet foglalni a grammatikai polifunkcionalitás főbb jelenségeit, ezáltal érthetővé, megtanulhatóvá és mindenki által hozzáférhetővé lehet tenni ezeket. Berlini lektorságom alatt (1989-91) megadott az a lehetőség, hogy diákjaimat mind az elméleti, mind a nyelvgyakorlat órákon e szellemben készítsem fel - s úgy tapasztaltam, az eredmény igazolta a várakozást.

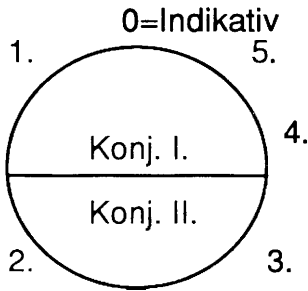
1.0. Hajdan mint diák, később mint tanár sokat kínlódtam a német konjunktívusz jelenségével. Természetesen először itt is a magyarral való egy az egybeni megfelelést kerestem - hiába. Hogy van-e a magyarban konjunktívusz, s ha van, mi a funkciója, erre némi útbaigazítást legfeljebb a nyelvtörténet ad. A német szakirodalomban ezt a kérdéskört illetően már több segítséget kapunk; a német és magyar konjunktívusz egybeesését és különbségeit, funkcióinak összevetését megkíséreltem *A konjunktívusz a németben és a magyarban*¹ c. dolgozatomban bemutatni.

1.1. Mielőtt a konkrét fordítási problémákra rátérnék, néhány mondatban itt is egybevetném az igemódok felhasználásának főbb sajátosságait.

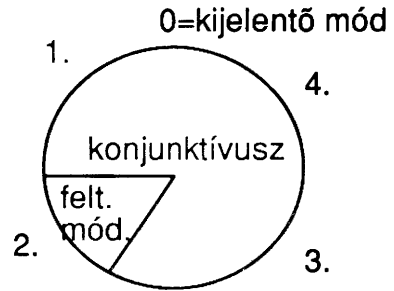
I. Az indikatívusz, a konjunktívusz és az imperatívusz felhasználásában nincsenek éles határok. A megfelelő mód megválasztásának kritériuma mindkét nyelvben viszonylagos: mennyire ment végbe a cselekvés: bekövetkezett vagy lezárult, ill. még befejezés, megvalósulás előtt áll; célként vagy kívánságként van kitűzve. Tehát mindenképpen a szövegösszefüggéstől, a szituációtól függ.

II. A módok összefonódását körgrafikkal szemléltettem. E szerint a németben (a) a Konjunktiv I-et használom 1. más véleményének, szavainak idézésére, közvetett kérdésre - állásfoglalás nélkül ill. állásfoglalásban bizonytalan vagyok; 2. ugyanaz távolságtartással, egyet nem értéssel már Konj. II; 3. a megvalósuló-megvalósítandó cselekvés feltételhez kötődik; 4. a közvetett felszólítást ismét Konjunktiv I-gyel fejezem ki; 5. a konkrét felszólítás módja az Imperativ.

A magyarban (b) ugyanezeket a funkciókat szintén az igemódok megfelelő váltakozásával fejezem ki, s a határok időnként itt is összerosódnak. Konjunktívusszal fejezem ki 1. az indirekt kérdést, kérést; 2. feltételes móddal a feltételhez kötöttséget; 3. ismét konjunktívusszal a célt, szándékot; 4. imperatívusszal az indirekt és direkt felszólítást (mivel a konjunktívusz és az imperatívusz paradigmája tulajdonképpen egy és ugyanaz, az indirekt felszólítást nyugodtan sorolhatom a konjunktívusz körébe is). (A fent említett szabályszerűségek részletes kifejtését, a példákat, a variációs lehetőségeket ld. a fent említett tanulmány 69-72. oldalán.)

a.)

b.)

2.0. A németről-magyarra (s viszont) fordítás során ezeket a szabályszerűségeket ismerni kell, de természetesen ez nem elegendő. A nyelvtörténetbe való felületes bepillantás is bizonyítja: az idő előrehaladtával a funkciók egyre jobban egybemosódtak, mindkét nyelvben erőteljes egyszerűsödés tapasztalható. A beszélt német alig-alig használja a Konjunktiv I-et; s az sem mindegy, melyik ország németjét kell magyarra átültetnem. Pl. az osztrák irodalmi és újságnyelv számára egészen természetesek a „käme” és „stürbe” alakok; megtalálhatók ezek a Frakfurter Allgemeine vagy a Spiegel választékos (s időnként nehézkes) stílusában is. Ugyanakkor elenyésző az előfordulása a Bildzeitung vagy bármely más bulvárlap hasábjain.

Az irodalmi művek fordításánál rendkívül fontos, hogy a fordítandó mű melyik korból származik, milyen körülmények között élő emberek stílusát adja vissza. Vizsgálódásom tárgyául ezért választottam elsőként két kuriózumot: a német és a magyar nyelvű mű egyaránt szándékosan archaizál, tehát a megírás időpontjánál régebbi nyelvet kíván megjeleníteni.

Theodor Storm Aquis submersus² c. elbeszélését a 19. sz.-ban írta, s a 17. sz.-i nyelvezetet elevenítette föl. Magyarra Szabó Lőrinc fordította.

„Mein Freund sagte mir, es sei der Vater jenes schönen Knaben, dieser selbst, so gehe noch heute die Sage, solle einst in der Wassergrube unserer Priesterkoppel seinen Tod gefunden haben.” (10.)

„Barátom azt mondta, hogy annak a szép fiúcskának az apja; a gyermek pedig, úgy mesélik még ma is, állítólag a mi paprétünk gödrébe fulladt.” (8.)

A kétszeres idézetet a német Konj. I-gyel fejezi ki; a *solle* alak valószínűséget jelöl - a magyar mondatban az ige kijelentő módban áll, a segédigével kifejezett valószínűséget határozószóval fordítja Sz.L.

„Nun”, erwiderte dieser, „die Inschrift ist mir wohl bekannt, und nimmt man das Gerücht zur Hülfe, so möchten die beiden letzten Buchstaben wohl mit Aquis submersus, also mit „Ertrunken” oder wörtlich „Im Wasser versunken” zu deuten sein, nur mit dem vorangehenden C.P. wäre man dann noch immer in Verlegenheit.”(11.)

„Hát”- felelte a lelkész - a feliratot én is jól ismerem: és ha a hagyományt segítségül hívjuk, akkor a két utolsó betűnek Aquis submersus, vagyis „megfulladt”, vagy szó szerint „víz alá merült” volna az értelme; de az előtte lévő C. P. felől még mindig zavarban volnánk.”(9.)

A lehetőséget/valószínűséget a német a *möchte* + Perf. Inf. szerkezettel, a magyar feltételes jelennel fejezi ki.

„Ich wollte über den Beginn meiner Arbeit noch eine Frage tun”(25.)

„Meg akartam volt még kérdezni, hogy mikor kezdjem a munkám”(23.)

A segédige Konj. I-ét kijelentő móddal és régmúlttal fordítja.

„Sie war derzeit ein neunjähriges Dirnlein, die ihre braunen Zöpfe lustig fliegen ließ”(17.)

„akkor kilencéves lányka lehetett, két barna hajfonata csak úgy röpködött a feje körül.”(15.)

A valószínűséget a magyar feltételes múlttal, a német indikativusszal fejezi ki.

„Zwar kam Bas Ursel, die wegen ihrer Gicht die Treppen nicht hinaufkonnte, und meinete, es möge am besten in ihrer Stuben oder im Gebach daran geschehen, so sei es uns beiderseits zur Unterhaltung.” (31.)

„Ursula néni, aki köszvénye miatt nem bírta a lépcsőt, jött ugyan, és úgy vélte, hogy legjobb volna, ha az ő szobájában vagy a szomszédos teremben dolgoznék, mert az mindkettőnket elszórakoztatna. (29.)

A möge segédige (Konj.I.) itt „más akarata” jelentésben használatos. A magyar mondat feltételes jelenben áll.

2.1. A következőkben Móricz Zsigmond Erdély-trilógiájának (A Nap árnyéka)³ néhány részletét vizsgálom meg. Az archaizálás itt egészen nyilvánvaló; a szerző a kor-, stílus- és hangulatfestésnek, lélekábrázolásnak halhatatlanul széles skáláját adja. Úgy érzem - s ezt más német fordítókkal tartott megbeszéléseim is alátámasztják - a fordítók (Gáspár Käthe és Csongár Vilmos) nem használták ki a német nyelv adta lehetőségeket. A veretes, súlyos, zeneileg is megkomponált mondatokat sokszor leegyszerűsítették, megelégedtek a tartalom száraz visszaadásával.

„Én csak egyet tudok s vallok - azt, hogy míg Isten tudnom adja, én a magam dolgát megcsinálom, hogy utánam ne az özönvíz jöjjön, hanem két, avagy négy-öt fejedelem is megéljen abból az Erdélyből, akit én most itten lábra állítok...” (741.)

„Ich weiß und sage nur das eine... so Gott es will, werde ich mein Werk so vollenden, daß nach mir nicht das Unheil kommt, nein, daß zwei oder vielleicht vier oder fünf Fürsten von diesem Siebenbürgen leben können, das ich jetzt errichte.” (63.)

A magyar célhatározós szerkezetet -melyben ma már csak konjunktívust és nem feltételes módot használunk - a száraz német indikativuszban álló mondatok nem adják vissza hűen.

„Hogy a lány valami boszorkány lett legyen és megbabonázta a legényt, mind a kettőt. - Mondják a szomszédok, hogy az anyja is bír boszorkánytudománnyal s leányát is arra nevelte.”

„Ehhez nem kell boszorkányság, hogy egy leány két legényt is megbolondítson.”(749.)

„Das Mädchen soll eine Hexe gewesen sein und beide Burschen verzaubert haben. Die Nachbarn sagen, daß auch die Mutter in der Zauberkunst bewandert sei und ihre Tochter darin unterwiesen habe.”

„Dazu bedarf es keines Zauberverkes, daß ein Mädchen einen Burschen toll macht.”(78.)

A magyar befejezett múltnak nincs német megfelelője; a valószínűséget a német *soll* fejezi ki. A második mondatban a magyar konjunktívusz helyén német indikativusz áll (határozói alárendelés).

„Tudjátok meg, hogy az ember nyomorult életét soha nem lehet ostonnal és máglyával megjavítani, csak kenyérrel...” (752.)

„Wisset, das elende Leben der Menschen kann man nie mit Peitsche und Scheiterhaufen bessern, nur mit Brot...”(80.)

A *wisset* régies felszólítás megfelel a magyar archaizáló nyelvnek.

2.2. Galgóczy Erzsébet Orbán Teca háza⁴ c. novelláját Szentiványi Rita ültette át magyarra. Itt archaizálásról már szó sincs, a 20. sz-i német nyelvben a konjunktívusz használatára a legtöbb példát más szavainak, gondolatainak tolmácsolására és a feltételesség kifejezésére találjuk.

„Ha nem füstöl a kémény, Péter azt hihette volna, hogy lakóit deportálták, s a ház, sorsára hagyatva omladozik.”(335.)

„Hätte der Schornstein nicht geraucht, Peter hätte gedacht, die Bewohner seien deportiert worden, das Haus selbst aber seinem Schicksal überlassen zerfalle nach und nach.”(20.)

A magyar feltételes alárendelő mondatban a két tagmondat között nem szükséges az időegyeztetés, a német mondatban igen(1-2. tagmondat). A magyar feltételes múltnak a németben Konj. II. felel meg, az idézetben a magyar kijelentő módnak német Konj. I.

„Péter gondolkodott. Hasbarúgja a nyilast, hogy felbukfencezzék, s mire feltápáskodik, ő elszalad a kertek irányába.”(340.)

„Peter überlegte: Vielleicht versetz ich ihm einen Tritt in den Bauch, daß er sich überschlägt, bevor er wieder auf die Beine kommt, bin ich über alle Berge.”(25.)

A magyarban a célhatározói alárendelésben az ige konjunktívuszban áll. A német fordításban a közvetett idézés közvetlen formában jelenik meg, így az ige kijelentő módú.

„Az asszony kinyitotta teljesen elvizenyősödött szemét, keskeny, szürke szája tétova mosolyra húzódott, s ettől egész arcát mintha fény borította volna be.”(341.)

„Die alte Frau schlug die wäßrigen Augen auf, ihre schmalen grauen Lippen verzogen sich zu einem Lächeln, es war, als habe sich plötzlich heller Glanz über ihr Gesicht ergossen.”(25.)

A német irreális összehasonlító mondat Konj. I-ben áll; a magyarban a szerző feltételes múltat használ.

„A férfi halott volt. Most halhatott meg néhány perccel ezelőtt.”(339.)

„Der Mann war tot. Er mußte erst jetzt gestorben sein.” (23.)

A valószínűséget a magyarban *-hat/-het*-tel és múlt idővel fejezzük ki. Ezt a funkciót a németben a *mußte* + Part. Perf. tölti be.

„Még nem tudta, hova megy, s azt sem, hogy odaér-e élve. De azt tudta, hogy a tegnapi napot, a vénlány édesanyját, töltött káposztáját, történeteit, a vénlány ölelését és a vénlány házának boldogság, tűz, korom, pernye, szegénység, háború és halálszagát nem felejteti el, amíg él.”(357.)

„Noch wußte er nicht, wo er hinging, auch nicht, ob er lebend ankommen würde. Aber er wußte, daß er diesen letzten Tag, die Mutter der Frau, deren Bruder, ihr gefülltes Kraut, ihre Geschichten, ihre Umarmung und das Glück ihres Hauses, daß er den Geruch von Feuer, Ruß, Asche Armut, Krieg und Tod nie vergessen würde, solange er lebte.”(40.)

A magyar indirekt kérdés a németben Konj. I. ill. az azt egyre inkább felváltó *würde*+Infinitivus alakban jelenik meg.

3.0. A fenti néhány fordítási példából messzemenő következtetéseket nem lehet levonni, ez dolgozatomnak nem is célja. Az azonban így is látszik, hogy a konjunktívusz a németben és a magyarban egyaránt polifunkcionális: idézésnél, indirekt kérdésnél, kérésnél, felszólításnál, valamint valószínűség, feltételezés esetén, be nem következett, csak óhajtott, várt, akart eseménynél egyaránt használatos. Hogy mikor melyik funkciót tölti be, azt a szövegkörnyezet, szövegösszefüggés - a mindenkori szituáció - dönti el. Az idegennyelv-tanításnak már a legkorábbi szakaszban is az a feladata, hogy erre a sokrétűségre felhívja a figyelmet, ennek ismeretét, az ebben való jártasságot mindenféle grammatikai jelenségnél kialakítsa, elmélyítse.

Jegyzetek

1. Hegedűs Rita: A konjunktívusz problémája a németben és a magyarban. In: Hungarológiai ismerettár 8. Bp., 1990. 63-74.
2. Theodor Storm: Aquis submersus. 7-86. In: Storms Werke in zwei Bänden. Aufbau-Verlag Berlin und Weimar. 2. Band. 1986. 7-86.
Aquis submersus. Ford. Szabó Lőrinc. Helikon 1974.
3. Móricz Zsigmond: Erdély. A Nap árnyéka. Helikon Kiadó. Bp. 1983. 705-968.
Im Schatten der Sonne. Ford.: Gáspár Käthe és Csongár Vilmos
Verlag d. Nation - Corvina. Bp. - Berlin 1979.
4. Galgóczy Erzsébet: Orbán Teca háza. In.: Kettősünnep. Bp. 1989. 334-357.
Das Haus von Teca Orbán. Ford.: Szent-Iványi Ita. In: Ungarische Erzählungen. Militärverlag. Berlin 1978.